

LISBET KJÆR MÜLLER OG MOGENS MÜLLER

EN BOG OM BIBELEN

DEN HISTORISKE BIBEL - BIBELENS HISTORIE

ANIS

Lisbet Kjær Müller
og Mogens Müller

En bog om Bibelen

Den historiske Bibel – Bibelens historie

Forlaget ANIS
København 2010

En bog om Bibelen
Den historiske Bibel – Bibelens historie
Lisbet Kjær Müller og Mogens Müller

© Forfatterne og Forlaget ANIS, 2010

Bogen er sat med Garamond og GillSans på
Religionspædagogisk Center og trykt på Specialtrykkeriet

ISBN: 978-87-7457-505-4

Omslag: *Freiheit09*
Fresco fra Dura Europos-synagogen ved Eufrat i Syrien, ca. 250 e.Kr.
Frescoen befinder sig i dag i en rekonstruktion af synagogen på National-
museet i Damaskus

En bog om Bibelen er 2. reviderede og udvidede udgave
af *Bogen om Bibelen* (København 2004)

Udgivet med støtte fra Anis-fonden

Illustrationerne på side 89, 97 og 184 er hentet fra bogen *Bibelatlas*
af John Strange, 4. udgave 2007. Udgivet af Bibelselskabets Forlag.
Gengivet med tilladelse fra forlaget

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk

Indhold

INDLEDNING

Perspektivering 15

Bibelen i historien 19

Det Gamle Testamente og dets forskellige skikkelser 19

Det Nye Testaments omfang og skikkelse 26

Striden om den sande bibeltekst – den hebraiske eller den græske 30

Den latinske Bibel, Vulgata 33; Reformationstiden: tilbage til
grundsprogene 36; Oversættelser til folkesprogene 38; Bibelen bliver
folkelæsning 41; Nye oversættelsesidealer 42; En Bibel – to dele 44

JØDEDOMMENS BIBEL

Historie og tidligste bevidnelse 47

Den fortsatte historie 47; Betydningen af tidligdateringen af de hellige
skrifter 49; Den historisk-kritiske forsknings syn på de bibelske skrifers ælde 50

De historiske bøger 53

Loven eller de fem Mosebøger 53

1. Mosebog 57; 2. Mosebog 65; 3. Mosebog 71; 4. Mosebog 72; 5. Mosebog 74

”De tidlige Profeter” 77

Josvabogen 78; Dommerbogen 81; Ruths Bog 84; 1. Samuelsbog 84; 2.
Samuelsbog 86; 1. og 2. Kongebog 88

Krønikebøgerne og Det Kronistiske Historieværk 99

1. Krønikebog 100; 2. Krønikebog 102; Ezras Bog og Nehemias’ Bog 104; Esters
Bog 107

De poetiske bøger 109

Jobs Bog 109; Salmernes Bog 112; Ordsprogenes Bog 114; Prædikerens
Bog 116; Højsangen 117

De profetiske bøger (De senere Profeter) 119

Esajas’ Bog 121; Jeremias’ Bog 128; Klagesangene 131; Ezekiels Bog 132; Daniels
Bog 135

De Tolv Små Profeter eller Tolvprofetbogen 139; Hoseas’ Bog 139; Joels

Bog 141; Amos' Bog 142; Obadias' Bog 143; Jonas' Bog 144; Mikas Bog 145; Nahums Bog 146; Habakkuks Bog 147; Sefanias' Bog (tidligere Zefanias' Bog) 148; Haggajs Bog 149; Zakarias' Bog 150; Malakias' Bog 152

Figurer i Det Gamle Testamente 153

Adam og Eva 153; Kain og Abel 155; Noa 156; Abraham 157; Sara 157; Lot 158; Ismael og Isak 159; Jakob 160; Josef 161; Moses 161; Saul 163; David 164; Salomo 166; Elias og Elisa 167; Ezra 168; Job 169; Esajas 169; Jonas 169

DEN ANTIKKE JØDEDOMS HISTORIE I DET ANDET TEMPELS TID

Indledning 173

Persisk tid 174

Hellenistisk tid 175

Makkabæerne 178; Hasmonæerne 180

Romersk tid 182

Herodes den Store og det herodianske kongehus 183; De jødiske opstande i 66-70 og 132-135 e.Kr. 187

MELLEM DET GAMLE OG DET NYE TESTAMENTE

Indledning 193

Septuaginta – den gamle græske oversættelse af jødedommens hellige bøger 195

Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger 199

Tobits Bog 200; Judits Bog 202; Tilføjelser til Esters Bog 204; 1. Makkabæerbog 205; 2. Makkabæerbog 207; Visdommens Bog 208; Siraks Bog 210; Manasses Bøn 211; Baruks Bog 212; Jeremias' Brev 213; Tilføjelser til Daniels Bog 214

De Gammeltestamentlige Pseudepigrapher 217

Bibelske genskrivninger 219

Jubilæerbogen 220; Pseudo-Filon: Om den Bibelske Fortid 221

Historiske og legendariske fortællinger 222

3. Esdrasbog 222; 3. Makkabæerbog 223; Resten af Baruks Ord 223; Profeternes Liv 224

Undervisning i fortællende form 224

Aristeas 225; Esajas' Martyrium 226; Adams og Evas Liv 226; Josef og Asenat 227

Undervisning i belærende form 228

4. Makkabæerbog 228; De Tolv Patriarkers Testamenter 229; Abrahams Testamente 230; Jobs Testamente 231

Poetiske skrifter 231

Salomos Salmer 232

Apokalypser 232

Sibyllinske Orakler 233; 1. Enoksbog (Den Etiopiske Enoksbog) 234; 2. Enoksbog (Den Slaviske Enoksbog) 235; Moses' Himmelfart 235; 4. Ezrabog 236; Den Syriske Baruksapokalypse (2. Baruksbog) 237; Den Græske Baruksapokalypse (3. Baruksbog) 239; Abrahams Apokalypse 239

Dødehavsskrifterne 241

Love og regler 245

Damaskusskriftet 245; Sekthåndbogen 248; Sektreglen og Velsignelsesreglen 249; Tempelrullen 249; Udvalg af Lovens Gerninger 250; Krigsrullen 251

Bibelfortolkning 252

Nahumkommentaren 253; Habakkukkommentaren 253

Bibelske genskrivninger 254

Genesisapokryfen 254

Salmer 255

Takkesalmerne 255

Anden litteratur 255

DET NYE TESTAMENTE

Paulus – det ældste vidne 259

Evangelierne 261

Det firfoldige evangelium 265

De øvrige skrifter 267

Det Nye Testamente som samlet komposition 267

De historiske bøger 269

Matthæusevangeliet 271; Markusevangeliet 280; Lukasevangeliet 290; Johannesevangeliet 304; Apostlenes Gerninger 315

Brevlitteraturen 329

Paulus' breve 332

Romerbrevet 333; 1. Korintherbrev 339; 2. Korintherbrev 346;
Galaterbrevet 350; Efeserbrevet 354; Filipperbrevet 357;
Kolossenserbrevet 360; 1. Thessalonikerbrev 363; 2. Thessalonikerbrev 365
Pastoralbrevene 367; 1. Timotheusbrev 369; 2. Timotheusbrev 371; Titusbrevet 372
Filemonbrevet 373

Hebræerbrevet 374

De Katolske Breve 379

Jakobsbrevet 380; 1. Petersbrev 382; 2. Petersbrev 385; 1. Johannesbrev 388;
2. Johannesbrev 391; 3. Johannesbrev 391; Judas' Brev 392

Åbenbaringsbøger 395

Johannes' Åbenbaring 395

Figurer i Det Nye Testamente 405

Maria, Jesu mor 405; De tolv apostle 406; Peter 407; Jakob og Johannes
(Zebedæus-sønnerne) 409; Andreas 410; Filip 411; Bartholomæus/
Nathanael 411; Matthæus/Levi 412; Thomas 412; Jakob, Alfæus' søn 413;
Thaddæus/Lebbæus/Judas, Jakobs søn 413; Simon Kananæer/Simon
Zeloten 413; Judas Iskariot 413; Matthias 415; Pilatus 415; Barabbas 416;
Johannes Døber 417; Martha, Maria og Lazarus 418; Maria Magdalene 419;
Nikodemus 422; Stefanus 422; Jakob, Herrens bror 423; Akvila og Priska
(Priskilla) 424; Paulus 424

DEN ØVRIGE TIDLIGE KRISTNE LITTERATUR

De Apostolske Fædre 429

Didake eller De Tolv Apostles Lære 430; 1. Clemensbrev 432; 2.
Clemensbrev 434; Ignatius' breve 435; Polykarps Brev 439; Polykarps
Martyrium 441; Barnabas' Brev 442; Diognetbrevet 444; Hermas' "Hyrden" 446

Nytestamentlige Apokryfer 451

Evangelier 454

Jakobs Forevangelium 456; Thomas' Barndomsfortælling 457; Josef Tømrers
Historie 457; Det Arabiske Barndomsevangelium og Det Uægte
Matthæusevangelium 458; Petersevangeliet 458; Nikodemusevangeliet 459;
Apostlenes Brev 459

Evangelier og evangelielignende skrifter af gnostisk oprindelse 460

Thomasevangeliet (NHC II,2) 461; Johannesapokryfen (NHC II,1; III,1;

IV,1) 462; Jakobsapokryfen (NHC I,2) 462; Mariaevangeliet 463; Judasevangeliet 463; Thomas Athletes' Bog (NHC II,7) 464; Sophia Jesu Christi (NHC III,4) 464; Pistis Sophia 464; Frelserens Dialog (NHC III,5) 465; Sandhedens Evangelium (NHC I,3; XII,2) 466; Filipsevangeliet (NHC II,3) 466

Et islamisk evangelium 467

Barnabasevangeliet 467

Apostelgerninger eller -akter 468

Kerygma Petrou (Peters Prædiken) 468; Peters Gerninger (Petersakterne) 469; De Pseudo-Clementinske Skrifter 470; Paulus' Gerninger (Paulusakterne) 471; Andreas' Gerninger (Andreasakterne) 472; Johannes' Gerninger (Johannesakterne) 473; Thomas' Gerninger (Thomasakterne) 474

Breve 475

Abgar og Jesus 475; Laodikenserbrevet 476; Paulus og Seneca 476

Åbenbaringsbøger (apokalypser) 476

Esajas' Himmelfart 476; Peters Åbenbaring (Apokalypse) 477; Paulus' Åbenbaring (Apokalypse) 478; Jakobs Åbenbaringer (Apokalypser) (NHC V,3 og 4) 479; Thomas' Åbenbaring (Apokalypse) 479

Poesi 479

Salomos Oder 479

DEN KRISTNE TO-DELTE BIBEL

Indledning 483

Tilblivelsen af Det Nye Testamente 483

Forholdet mellem Det Gamle og Det Nye Testamente 486

LITTERATUR

Forord

En bog om Bibelen. Den historiske Bibel – Bibelens historie er en ny og udvidet udgave af *Bogen om Bibelen*, som udkom i 2004 på Politikens Forlag. Genudgivelsen viser, at der er brug for bogen, som også er den eneste af sin art på dansk. Den har desuden givet os mulighed for at supplere og rette. I 2006 skete det ret usædvanlige, at der dukkede en nytestamentlig apokryf op, som man nok kendte titlen på, men som ellers syntes at være gået tabt, nemlig Judasevangeliet. Fundet skabte stor opmærksomhed omkring alle de skrifter, som ikke kom med i Bibelen, men som – nu også sammen med Judasevangeliet – er beskrevet i denne bog. Af andre fornyelser kan nævnes indholdsoversigter til skrifterne i gruppen De Apostolske Fædre, og at citater fra Koranen nu er anført efter Ellen Wulffs fornemme oversættelse fra 2006.

Vi vil her også gerne takke dem, som ved at gennemlæse manuskriptet i forskellige faser under dets tilblivelse har været med til at udrydde fejl og mangler. Det drejer sig om Søren Holst, Henrik Sebro og Allan Rosengren. Et par læsere har også gjort opmærksom på fejl, som er blevet rettet. Sidst, men ikke mindst vil vi også sige tak til forlagsredaktør Henrik Brandt-Pedersen for imødekommenhed over for en genudgivelse og for hans store arbejde med at give bogen et smukt udseende og sætte teksten op, så læsbarheden er optimal.

Frederiksberg 28. maj 2010
Lisbet Kjar Müller og Mogens Müller

INDLEDNING

Perspektivering

I en periode, hvor religionerne er ved at genvinde betydning også på det politiske plan, er det af voksende vigtighed at kende de forskellige religioners hellige bøger *og at fastholde en historisk og kritisk forståelse af dem*. Ellers truer disse bøger og deres indhold med at indtage det, der skulle være fornuftens plads. For én ting er, at disse bøger, derunder også Bibelen, kan anfægte det moderne menneske med hensyn til spørgsmålet om, hvad menneskelighed er, hvad livet går ud på, og hvordan forholdet til medmennesket skal være. Noget ganske andet er, at det enkelte menneske skubber sit ansvar som individ over på hellige bøger og derved forsøger at unddrage sig argumentation på fællesmenneskelige vilkår.

Problematikken er i disse år blevet eksemplarisk klar i kraft af staten Israels eksistens. Den er oprettet i forlængelse af verdenssamfundets beslutning. Som sådan er der tale om resultatet af en politisk proces. Men både blandt jøder og kristne finder man den opfattelse, at jødernes tilbagevenden til Palæstina er opfyldelsen af Guds løfter til sit folk, sådan som de kommer til udtryk rundt omkring i Det Gamle Testamente. Forventninger til fremtiden, formuleret af jøder i århundrederne før vor tidsregning, bliver tolket som Guds løfter, som nu, mere end to tusinde år senere, bliver indfriet. På den måde kommer Det Gamle Testamente til at legitimere det jødiske folks gudgivne ret til Palæstina. Jøderne og ikke de palæstinensiske arabere har altså retten til landet. Den bibelske legitimering kommer til at stå over almindelig folkeret, som her må se sig overhalet. Hos fundamentalistiske kristne, der deler dette syn på jødernes bibelske ret til landet, kædes tilbagekomsten til Palæstina sammen med forestillingen om, at der skal være jøder i landet, når Jesus kommer igen, og at de ved den lejlighed vil komme til tro på ham som Kristus. Dette er ikke uforståeligt blevet kaldt den ultimative form for antisemitisme.

En historisk-kritisk læsning vil heroverfor konstatere, at de løfter om landet, som rigtignok findes rundt omkring i Det Gamle Testamente, er forfattet af antikkens jøder som en legitimering af deres (eventuelt kommende) ret til landet.

Ord bliver ikke Guds ord af, at mennesker tillægger Gud dem. Bibelens tale er mennesketale også dér, hvor den bliver lagt Gud i munden. Når fx De Ti Bud siges at være skrevet med Guds finger, så er det ikke udtryk for guddommelig herkomst, men for at de er blevet tillagt guddommelig autoritet. Sådant forstået siger talen om Guds ord alene noget om gudsopfattelsen hos de mennesker, der skabte disse skrifter.

Tyngdepunktet har således flyttet sig fra det, der står i Bibelen, til dem, der skrev de enkelte bøger, samlede dem og gav dem status som hellig skrift, ofte i en bevidst reaktion mod andre religiøse strømninger og skrifter, der blev udelukket. Der er tale om en proces, der, hvad omfanget angår, for den kristne kirke blev lagt fast med kanondannelsen, men som i øvrigt stadig fortsatte, og hvor *Koranen* kan ses som et senere skud på stammen. Langt størstedelen af de navne, der optræder i islams hellige skrift, er således kendt fra Det Gamle og Det Nye Testamente, og det er næsten, som om der intet er hændt i mellemtiden.

Bibelens skæbne har været, at den har optrådt som *Bogen* i vor kulturkreds. Selv om begrebet "klassiker" ikke er helt velanbragt, er det nærliggende at citere den argentinske digter, Jorge Luis Borges' definition: "Den bog er en klassiker, som en nation eller gruppe af nationer i århundreder har besluttet at læse, som om alt på dens sider var velovervejede, skæbnesvangere, dybt som verdensrummet og egnet til fortolkninger uden ende."

Historisk har Bibelen bevæget sig fra at være en uanfægtet autoritet i alt, hvad den udtalte sig om, til at være en kildesamling til den antikke jødedom og den tidligste kristendoms teologi og selvlegitimering. Fra nærmest at have været Guds ord, som talte direkte til mennesker til alle tider, er Bibelen blevet et stykke bevidsthedshistorie, der fortæller om, hvordan antikke mennesker dannede sig forestillinger om det guddommelige og forstod mennesketilværelsen. Fra at have haft en ydre kirkeligt sanktioneret autoritet, er Bibelen blevet en skriftsamling, der – i hvert fald uden for kirkens rum – ikke har anden autoritet end den, som udspringer af dens forskellige skrifers iboende evne til at skabe opmærksomhed og udfordre vor tænkning.

Dertil kommer, at ingen læser Bibelen uden at fortolke den. Det har været et vilkår for læsningen fra den første begyndelse. Allerede udvalget og tilrettelæggelsen af de forskellige bibelske skrifers indhold såvel som de færdige skriftsamlinger er udtryk for fortolkning. Fortolke må enhver læser, fordi enhver er henvist til at læse ud fra sine egne forudsætninger, sproglige, historiske og kulturelle. Selv inden for henholdsvis Det Gamle Testamente og Det Nye Testamente kan læseren

iagttagelse af en fortolkningsproces. Den udspiller sig, ved at forskellige tekster taler med hinanden, dvs. i en såkaldt intertekstualitet. Der opstår desuden tidligt en genre, som har fået betegnelsen "bibelske genskrivninger" ("rewritten Bible"), og hvor de samme skikkelser og hændelser gennem større og mindre ændringer i fortællingerne tillægges ny betydning. Selv om der er tilløb til denne genre i Bibelen i fx Krønikebøgerne, optræder den i den antikke jødedom først og fremmest i den apokryfe og pseudepigræf litteratur, og i Det Nye Testamente er de senere af de fire evangelier klare eksempler.

Også forholdet mellem Bibelens to dele, Det Gamle Testamente og Det Nye Testamente, kan udmærket beskrives som det, at Det Nye Testamente i vid udstrækning er udtryk for en bestemt tolkning af Det Gamle Testamente. Dette gentager sig til en vis grad i *Koranen*, hvor de bibelske skikkelser, der optræder, er indsat i den særlige islamiske åbenbaringshistorie, der kulminerer med Muhammeds optræden i begyndelsen af 600-tallet.

Denne fortolkningsproces er fortsat lige siden. Enhver tid har været henvist til at læse og forstå Bibelen ud fra sine egne historiske og filosofiske forudsætninger. Et afgørende skel blev sat med Oplysningstiden i 1600- og 1700-tallet. Allerede i 1500-tallet begyndte den videnskabelige sandhed at anfægte den bibelske sandhed, og en magtkamp mellem det bibelske verdensbillede og det naturvidenskabelige verdensbillede tog sin begyndelse. Et verdensbillede, hvor jorden var i centrum, det såkaldte geocentriske verdensbillede, måtte i første omgang vige for et, hvor solen var centrum, det såkaldte heliocentriske; ikke jorden, men solen blev således nu opfattet som universets centrum.

Kopernikus' (1473-1543) heliocentriske verdensbillede umuliggjorde imidlertid en bogstavelig forståelse af beretningen i Josvas Bog om solen, der stod stille i Gibeon og månen ligeså i Ajjalons dal (Jos 10,12-15), så israelitterne kunne få tid til at nedhugge deres fjender. Typisk nok var det på det tidspunkt endnu sådan, at det var Kopernikus, siden Galilei (1564-1642) og Kepler (1571-1630), der måtte forsvare sig over for teologerne. Således kunne Martin Luther i 1539, da han blev konfronteret med det synspunkt, at det var jorden, der bevægede sig, og ikke firmamentet (himlen) og solen, udbryde, at det var den rene forvirring: "Jeg tror imidlertid på Den hellige Skrift, for Josva har befalet solen, ikke jorden, at stå stille."

Men det videnskabelige verdensbillede sejrede, og også Bibelen selv blev underlagt en historisk og kritisk analyse. Skriftens tale blev ikke længere taget efter pålydende, men kom til at fungere som et parallelunivers. Fortolkerne blev i stadig

større grad opmærksomme på det tidsbestemte ved Bibelen. Dens enkelte skrifter var skrevet af mennesker, der var bestemt og begrænset af deres tids verdensbillede, historie- og menneskeopfattelse. Man lærte at skelne mellem på den ene side mytologi, hvor guder greb direkte ind i historien og satte vilkårene for menneskelivet og forårsagede "overnaturlige" hændelser, og på den anden side egentlig historie, dvs. det, der bevægede sig inden for det muliges og sandsynliges rammer. Siden uddybedes den kritiske holdning: Selv det i og for sig mulige skulle også efterprøves med henblik på historisk sandsynlighed. Kildekritikken afdækkede her selvmodsigelser og tendenser, der satte spørgsmålstegn ved store dele af det øjensynligt historiske stof.

Der blev ikke mindst sat et alvorligt spørgsmålstegn ved den bibelske beretning om skabelsen. Kolossal betydning fik Charles Darwins evolutionsteori, der først og fremmest blev kendt gennem værket *Arternes Oprindelse ved Kvalitetsvalg* fra 1859 (d.o.1872), og som opererede med en udvikling af de levende væsener fra helt primitive former til højerestående væsener. Det blev ofte vulgariseret til abeteorien, fordi den blandt andet indebar, at mennesket var en videreudvikling af aben, det dyr der ligner mennesket mest.

Ikke alle var parate til at opgive den bibelske "sandhed" om verdens og menneskets skabelse. I kirkelige kredse havde der almindeligvis hersket en udpræget konservatisme, der dog til en vis grad var åben over for naturvidenskab og moderne erkendelsesteori, men dog ikke gik længere, end man fandt sig tvunget til det. I slutningen af 1800-tallet opstod der imidlertid en egentlig bibelfundamentalisme. Bibelens tale skulle ikke stå til ansvar over for moderne videnskabelighed, men omvendt. Bibelens sandhed måtte ikke anfægtes. Bibelen var uden forbehold Guds ord. Bibelfundamentalister indrettede sig derfor med et syn på verdens tilblivelse og menneskets skabelse, der var alternativt i forhold til det omgivende samfunds. Kristen tro blev ikke mindst identificeret med en tro på Bibelen. Derved er der imidlertid set bort fra, at Bibelens indhold er historisk betingede bearbejdelser af overleveringer, der har en kortere eller længere forhistorie, og hvis største betydning ligger i deres evne til at fremkalde nye fortolkninger.

Bibelen i historien

Bibelen, som den foreligger i dag, er en oversættelse til dansk af Det Gamle og Det Nye Testamente. Grundlæggende er der i de kristne kirkesamfund ikke noget forbehold over for oversættelser, der tilmed må udskiftes eller revideres med jævne mellemrum for at virke nutidige eller i hvert fald ikke påfaldende gammeldags.

Betegnelsen Bibel

Ordet "bibel" kommer af det græske ord "biblion", flertal "biblia", der igen kommer af "byblion", "bog, papyrusark". Endelsen "-ion" angiver betydningen "lille", idet ordet er en diminutiv af "biblos/byblos", opkaldt efter en fönikisk havneby, der på græsk fik navnet Byblos (i dag i Libanon). Herfra blev egyptisk papyrus udskibet til Grækenland. Betegnelsen "Bibel" har siden 300-tallet været i brug i den kristne kirke om samlingen af dens hellige skrifter. Allerede Origenes (død ca. 253) kan dog tale om kirkens Bibel som "de hellige bøger (bibliai)", mens Gregor af Nyssa (død 394) benytter betegnelsen "biblion" i ental om hele Bibelen.

Med Bibelen er der i virkeligheden tale om to skriftsamlinger, Det Gamle Testamente og Det Nye Testamente. Det Gamle Testamente er den antikke jødedomms samling af hellige skrifter. De er alle affattet på hebraisk, på nær nogle enkelte afsnit, der er skrevet på det beslægtede aramaisk.

Det Gamle Testamente og dets forskellige skikkelser

Hebraisk og aramaisk

Det hebraisk, som praktisk taget hele Det Gamle Testamente er skrevet på, er et semitisk sprog. I Det Gamle Testamente selv kaldes det en sjælden gang "judæisk" (som fx 2 Kong 18,26, hvor det står som alternativ til aramaisk); det kan desuden benævnes "Kana'ans sprog" i Es 19,18. Som betegnelse for sproget kendes ordet "hebraisk" først

fra forordet til den græske oversættelse af den gammeltestamentlige apokryf, Siraks Bog, et forord, der stammer fra o. 130 f.Kr.

De bibelske skrifter er affattet på et klassisk hebraisk. Dette sprog, hvis tidligste bevidnelse er nogle få bevarede indskrifter tilbage fra 900 f.Kr., blev som religiøst sprog bevaret langt ned i tiden. Det efterfølges af middelhebraisk, som er den form, hvori hebraisk optræder i de rabbiniske skrifter og senere. Nyhebraisk (det såkaldte ivrit), som bruges i staten Israel i dag, er i slutningen af 1800-tallet konstrueret som en modernisering og ajourføring af de tidligere former.

Når vi kommer ned i 500-tallet f.Kr. begynder det nært beslægtede aramaisk at gøre sig gældende i Palæstina, bl.a. som officielt forvaltningssprog. På Jesu tid har folkesproget således været aramaisk og efter alt at dømme det sprog, som Jesus talte. Som nævnt er der også enkelte aramaiske passager i Det Gamle Testamente (Ezra 4,8-6,18; 7,12-26; Dan 2,4-7,29). Men hebraisk bibeholdes i almindelighed som det religiøse og de lærdes sprog. Og Dødehavsskrifterne bevidner, at det fortsat var et levende sprog, hvorpå også nye skrifter kunne affattes. Både hebraisk og aramaisk tilhører den nordvestsemitiske sproggruppe, som også omfatter fönikisk samt de sprog eller dialekter, der har været talt i Moab, Ammon og Edom.

Hebraisk (og aramaisk) er et konsonantsprog, dvs., at man i det store og hele alene skriver konsonanterne. Der skrives fra højre til venstre, således at man ved læsning så at sige begynder bagfra. Manglen på vokalisering giver selvfølgelig dér, hvor tekstens betydning ikke er umiddelbart indlysende, muligheder for forskellige forståelser. Derfor var en af de opgaver, som middelalderens jødiske lærde (de såkaldte masoreter) påtog sig, at skabe et system af prikker og streger, der fastlagde vokaliseringen.

Det Gamle Testamente er således indholdsmæssigt identisk med jødedommens Bibel, sådan som den optræder i den jødiske synagogegudstjeneste i dag, hvor man dog ikke benytter oversættelser. Det består af i alt 39 forskellige "bøger". I jødisk tradition tæller man dog nogle af dem sammen og når således til tallet 22 eller 24.

Begrebet Det Gamle Testamente

Det Gamle Testamente er en kristen betegnelse for den antikke jødedomms samling af hellige bøger. Også "Bibel" er i denne forbindelse en kristen opfindelse. Navnet Det Gamle Testamente vil bestemme denne samlings skrifter som bøger, der hører hjemme i den gamle pagt, dvs. den pagt, som Gud sluttede med Moses på Sinajbjerget. Betegnelsen forudsætter, at der er sluttet "en ny pagt", noget der ganske vist er omtalt i Det Gamle Testamente, nemlig i Jeremias' Bog 31,31, men som fremtid. Udtrykket "den gamle pagt" finder vi første gang hos Paulus (2 Kor 3,14) i begyndelsen af 50'erne. Det sker i forbindelse med en tale om den nye pagt, som karakteriseres ved Åndens tilstedeværelse. Som betegnelse for Det Gamle Testamente som skriftsamling sætter udtrykket sig først igennem i slutningen af 100-tallet. Tidligste kendte belæg findes således hos Tertullian (død ca. 220 e.Kr.).

I jødedommen har et andet navn vundet indpas, nemlig TaNaK. Det er dannet af begynderbogens bogstaverne (et såkaldt akronym) i de hebraiske betegnelser for den hebraiske Bibels tre dele: *Tora* (Loven), *Nebiim* (Profeterne) og *Ketubim* (Skrifterne), idet standardvokaliseringen på hebraisk er "a". Desuden kan man finde navnet *Mikra* anvendt. Det er dannet af det hebraiske verbum "læse" (*qara*) – ligesom også betegnelsen *Koranen* – og betegner den skrevne Tora i modsætning til den senere udlægning i den mundtlige Tora, der dog o. 200 e.Kr. blev nedfældet skriftligt i *Mishna* (af det hebraiske *shanah*, "gentage").

Der er dog forskelle i den rækkefølge, hvori nogle af Det Gamle Testaments forskellige skrifter optræder i henholdsvis jødisk og kristen sammenhæng. Jødedommen lagde sig tidligt fast på en tredeling af sine hellige skrifter, som siden har været den almindelige i den hebraiske Bibel, også i de moderne trykte udgaver. Forrest stod – som også siden i den kristne Bibel – de fem Mosebøger. Derefter fulgte Profeterne, en betegnelse, der her dækker dels de såkaldte tidlige profeter, nemlig de fleste af de historiske bøger, dels de såkaldte senere profeter, nemlig "skriftprofeterne", de skrifter, der er tillagt navngivne profeter. Den tredje og sidste afdeling bærer betegnelsen Skrifterne og udgøres af den poetiske litteratur, visdomsskrifter, nogle senere historiske bøger samt Daniels Bog. Denne rækkefølge udtrykker også til dels en prioritering, idet Mosebøgerne er langt den vigtigste bestanddel af den jødiske Bibel.

Den hebraiske Bibel (Biblia Hebraica)

<i>Loven (Tora)</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mosebog (Genesis) 2. Mosebog (Exodus) 3. Mosebog (Leviticus) 4. Mosebog (Numeri) 5. Mosebog (Deuteronomium)
<i>Profeterne (Nebiim)</i>	<p>Josvabogen Dommerbogen Samuels Bog (= 1. og 2. Samuelsbog) Kongernes Bog (= 1. og 2. Kongebog) Esajas' Bog Jeremias' Bog Ezekiels Bog Tolvprofetbogen (= de tolv "små" profeter)</p>
<i>Skrifterne (Ketubim)</i>	<p>Salmernes Bog Jobs Bog Ordsprogenes Bog Ruths Bog</p>

Højsangen
 Prædikerens Bog
 Klagesangene
 Esters Bog
 Daniels Bog
 Ezras Bog (inklusive Nehemias' Bog)
 Krønikebogen (= 1. og 2. Krønikebog)

Medtaget er her de gamle græsk/latinske navne på Mosebøgerne. Opstillet på denne måde indeholder jødedommens Bibel 24 "bøger". Dette tal optræder i et jødisk skrift fra omkring 100 e.Kr., 4. Ezrabog. Den jødiske historiker Josefus når i sit omtrent samtidige skrift *Mod Apion* til tallet 22. Det sker ved at Ruths Bog tælles sammen med Dommerbogen, Klagesangene sammen med Jeremias' Bog. Rækkefølgen i gruppen *Skrifterne* varierer i hebraiske bibelhåndskrifter.

Jødedommens Bibel forelå på græsk allerede før vor tidsregnings begyndelse. Selv om det kan være vanskeligt at gennemskue, synes der i den græske udgave at være tilløb til en anden rækkefølge inden for de to sidste afdelinger, Profeterne og Skrifterne. Grunden til usikkerheden er, at den antikke jødedom havde sine hellige skrifter som skriftruller, hvor fx 1. Mosebog fyldte én rulle, 2. Mosebog en anden osv. Det er først, da man samler skrifterne i kodekser, dvs. i bogform, at en beslutning om en bestemt rækkefølge må tages. Og i de store gamle græske bibelhåndskrifter fra 300-tallet og 400-tallet, som er skabt af kristne, kan vi iagttagende, at de egentlig historiske bøger, hvortil her også Mosebøgenes regnes, samles i én gruppe, de poetiske skrifter i en anden, mens de profetiske skrifter, hvortil nu også Daniels Bog regnes, anbringes sidst. Desuden kom denne græske udgave af jødedommens Bibel, *Septuaginta*, til at indeholde en række yderligere skrifter. De fleste af disse er siden kommet til at gå under navnet Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger.

Men Septuaginta adskiller sig ikke kun fra Den Hebraiske Bibel med hensyn til bøgernes antal og gruppering. Også rækkefølgen i anden og tredje afdeling er forskellig i de forskellige bibelhåndskrifter og kanonlister (dvs. fortegnelser over "bibelske" skrifter). Som sagt indeholder Den Græske Bibel desuden Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger, ni "hele" skrifter samt Tilføjelser til Esters Bog og Tilføjelser til Daniels Bog. En række håndskrifter (og trykte udgaver) medtager endelig nogle af de såkaldte pseudepigrapher. Det drejer sig om 1. Ezrabog, 3. og 4. Makkabærbog og Salomos Salmer. Disse pseudepigrapher regnes dog almindeligvis ikke med til Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger. En særlig stilling indtager de Oder, der undertiden er anbragt efter Salmernes Bog. Der er tale om et

udvalg af de salmer i Det Gamle Testamente, der ikke står i Salmernes Bog, samt desuden fra Det Nye Testamente Zakarias', Marias og Simeons lovsange fra Lukasevangeliet og en græsk udgave af Gloria in excelsis, englens sang for hyrderne på marken. Imellem Marias og Simeons lovsange optræder i Oder desuden Manasses Bøn, som ikke er kendt fra Det Gamle Testamente, men først optræder i kristne håndskrifter fra omkring 200 e.Kr. Denne bøn blev imidlertid af Martin Luther anbragt som et selvstændigt skrift blandt Det Gamle Testaments Apokryfer, hvor det stadig figurerer.

Den græske udgave af Det Gamle Testamente: Septuaginta

De historiske bøger

1. Mosebog (Genesis)
2. Mosebog (Exodus)
3. Mosebog (Leviticus)
4. Mosebog (Numeri)
5. Mosebog (Deuteronomium)
- Josvas Bog
- Dommerbogen (Judicum)
- Ruths Bog
1. Kongerigernes Bog (= 1. Samuelsbog)
2. Kongerigernes Bog (= 2. Samuelsbog)
3. Kongerigernes Bog (= 1. Kongebog)
4. Kongerigernes Bog (= 2. Kongebog)
1. Krønikebog (Paralipomenon I)
2. Krønikebog (Paralipomenon II)
1. Ezrabog (= den pseudepigrafe 3. Ezrabog)
2. Ezrabog (= Ezras Bog og Nehemias' Bog)

De poetiske bøger (hagiograferne)

- Salmernes Bog
- Oder (inklusive apokryfen Manasses Bøn)
- Ordsprogenes Bog (Proverbia)
- Prædikerens Bog (Ecclesiastes)
- Højsangen (Canticum)
- Jobs Bog
- Visdommens Bog (Sapientia Salomonis; apokryf)
- Siraks Bog (Ecclesiasticus; apokryf)
- Salomos Salmer (pseudepigraf)
- Esters Bog (inklusive apokryfe tilføjelser)
- Judits Bog (apokryf)
- Tobits Bog (apokryf)

De profetiske bøger

- Hoseas' Bog
- Amos' Bog

Mikas Bog
 Joels Bog
 Obadias' Bog
 Jonas' Bog
 Nahums Bog
 Habakkuks Bog
 efanias' Bog
 Haggajs Bog
 Zakarias' Bog
 Malakias' Bog
 Esajas' Bog
 Jeremias' Bog
 Baruks Bog (apokryf)
 Klagesangene (Threni)
 Jeremias' Brev (apokryf)
 Ezekiels Bog
 Daniels Bog (inklusive tilføjelser):
     Susanna
     Bel og Dragen
 1. Makkabærbog (apokryf)
 2. Makkabærbog (apokryf)
 3. Makkabærbog (pseudepigraf)
 4. Makkabærbog (pseudepigraf)

I de tilfælde, hvor en latinsk titel er almindelig brugt, er den tilføjet i parentes.

Det blev hurtigt Septuaginta, der slog igennem som den kristne kirkes Gamle Testamente. Det var så meget mere nærliggende, som græsk snart blev det dominerende sprog, da kristendommen hurtigt bredte sig uden for Palæstina og også kom til at omfatte ikke-jøder. Septuagintas sejr kom også til at gælde rækkefølgen. Lidt overraskende er den blevet bibeholdt, ikke blot i de oversættelser til folkesprogene, der fremkom på reformationstiden og siden, men også i den autoriserede danske bibeloversættelse fra 1992. Her lægger man ellers stor vægt på, at det er jødedommens hellige skrifter, man oversætter. De Apokryfe Bøger kom dog til at indtage en særstilling, ikke mindst da det blev klart, at jødedommen ikke anerkendte dem som hellige skrifter. Således er deres autoritet omstridt i oldkirken. For nogen var det ligefrem et argument, at de ikke fandtes i den hebraiske Bibel. Gennem Septuaginta fik de dog også plads i den vestlige kirkes latinske Bibel.

Da kristendommen opstod, forelå jødedommens hellige skrifter således i to udgaver, en hebraisk (og aramaisk) og en græsk. Og som vi skal vende tilbage til det, var den græske oversættelse ikke altid blot en ordret gengivelse af den hebraiske

tekst, sådan som vi kender den i dag, men på sine steder udtryk for fortolkning. De to udgaver adskiller sig desuden ved den måde, de ender på. Den hebraiske Bibel slutter således – i hvert fald som regel – med 2. Krønikebog, dvs. med perserkongen Kyros' forordning om Jerusalems tempels genopførelse. Den græske Septuaginta har som sidste skrift Malakias' Bog og slutter derfor med Guds løfte om at sende profeten Elias umiddelbart før Herrens store og frygtelige dag, så han kan vende fædres hjerte til deres sønner og sønners hjerte til deres fædre, "så jeg ikke skal komme og slå landet med forbandelse". Hvor den hebraiske Bibel lukker sig om tempelkulten, åbner den græske sig således for en anderledes fremtid.

Ikke mindst af sproglige grunde blev den græske oversættelse altså meget tidligt den dominerende udgave af de hellige skrifter i de kristne menigheder, hvor i hvert fald de medlemmer, der ikke var af jødisk herkomst, intet forhold havde til hebraisk. Og i de hundredvis af direkte og indirekte citater fra Det Gamle Testamente, som vi finder i Det Nye Testamente, afspejler omkring to tredjedele den græske oversættelses ordlyd. I den forstand giver det udmærket mening at sige, at ikke alene var Det Gamle Testamente kirkens første Bibel, men desuden at det var det i den græske, dvs. i Septuagintas udgave.

Det Nye Testamentes omfang og skikkelse

Det er en kendsgerning, at samtlige 27 skrifter i Det Nye Testamente er originale græske skrifter. Det Nye Testamente er resultatet af, at en række kristne skrifter efterhånden vandt status som autoritativ skrift på linje med Det Gamle Testamente. Det sker i løbet af 100-tallet, og selv om drøftelsen af enkelte skrifter fortsætter til langt hen i 300-tallet, tegner der sig tidligt et nogenlunde stabilt billede med fire evangelier, et skrift om den tidligste kirkes historie, Apostlenes Gerninger, en samling af Paulus' breve samt en række andre breve og endelig en apokalypse, Johannes' Åbenbaring.

Rækkefølgen kan variere lidt i de tidligste bibelmanuskripter, men den sejrende blev den, som vi også har i Bibelen i dag. Den har sin egen indre logik. Af grunde, som vi skal vende tilbage til, blev to-bindsværket Lukasevangeliets-Apostlenes Gerninger skilt fra hinanden, da Lukasevangeliets blev anbragt efter Matthæus- og Markusevangeliets, som det er litterært beslægtet med, således at Johannesevangeliets kom til at stå som det fjerde og sidste af evangelierne. Apostlenes Gerninger kommer derved til at stå som en slags indledning til de apostolske breve, ikke mindst de tretten breve, der udtrykkeligt stammer fra eller er tillagt den Paulus,

som er hovedpersonen i den anden halvdel af Apostlenes Gerninger. Lidt for sig selv står det anonyme Hebræerbrev, som tidligt blev tillagt Paulus, hvad der bringer tallet af Paulus-breve op på fjorten, dvs. to gange syv. En tredje syvgruppe udgøres af de såkaldte katolske, dvs. "almindelige" breve. De har fået denne betegnelse, fordi de henvender sig til alle og ikke til en bestemt menighed eller person, noget der dog kun delvis er rigtigt. Som afslutning står effektivt Johannes' Åbenbaring med sit udblik til denne verdens afslutning og den nye verdens genembrud. Dermed fik Det Nye Testamente samme struktur som Septuaginta: Først de "historiske" bøger (evangelierne og Apostlenes Gerninger), dernæst de belærende skrifter (brevene) og sidst en profetisk afdeling (Johannes' Åbenbaring).

Betegnelsen Det Nye Testamente

Det Nye Testamente betyder egentlig blot "den nye pagt". Dermed menes den pagt, som Jesus fortælles at have sluttet ved det sidste måltid sammen med sine disciple, aftenen før han blev henrettet. Derom handler den såkaldte nadverindstiftelsesberetning, som, foruden i de tre første evangelier, også optræder hos Paulus (1 Kor 11,23-26), der er det ældste belæg. Betegnelsen stammer fra Jeremias' Bog 31,31-34, som direkte citeres i Hebræerbrevet 8,8-12. Paulus taler desuden udtrykkeligt om den nye pagt i 2. Korintherbrev 3. Omkring midten af 100-tallet begynder skrifter, som siden blev en del af Det Nye Testamente, at optræde som "skrift" på linje med Det Gamle Testamente, og som betegnelse for en afgrænset samling dukker "den nye pagt" op i slutningen af 100-tallet som pendant til betegnelsen Det Gamle Testamente. Terminologien synes forudsat hos biskop Meliton af Sardes ca. 170 e.Kr., men det ældste kendte belæg er hos Clemens af Alexandria fra ca. 200.

Det Nye Testamentes indhold

<i>Evangelier</i>	Matthæusevangeliet Markusevangeliet Lukasevangeliet Johannesevangeliet
<i>Apostelgerninger</i>	Apostlenes Gerninger
<i>Paulusbreve</i>	Romerbrevet 1. Korintherbrev 2. Korintherbrev Galaterbrevet Efeserbrevet Filipperbrevet

Kolossenserbrevet
 1. Thessalonikerbrev
 2. Thessalonikerbrev
 1. Timotheusbrev
 2. Timotheusbrev
 Titusbrevet
 Filemonbrevet

Hebræerbrevet

De Katolske breve   Jakobs Brev
                                   1. Petersbrev
                                   2. Petersbrev
                                   1. Johannesbrev
                                   2. Johannesbrev
                                   3. Johannesbrev
                                   Judas' Brev

Åbenbaringsbøger   Johannes' Åbenbaring (Apokalypsen)

Med tilblivelsen af Det Nye Testamente var den særlige todelte kristne Bibel blevet til. Jødedommens Bibel var blevet kirkens første Bibel i kraft af en fortolkning, der i virkeligheden gjorde den til en kristen bog. Der blev i den forbindelse anlagt flere forskellige fortolkningsstrategier. Fælles for dem alle var, at Det Gamle Testamente indirekte eller direkte blev gjort til udtryk for kristendom i skikkelse af forudsigelse. De tidligste nedslag af disse fortolkningsstrategier findes i Det Nye Testamente. De første kristne var jøder, og for dem havde jødedommens Bibel en selvfølgelig guddommelig autoritet. Det gjaldt blot om at fortolke den rigtigt.

Kirken kom dog snart til at omfatte medlemmer, der ikke var jøder af fødsel, ja hurtigt blev den på det nærmeste rent ikke-jødisk (med et misforståeligt udtryk taler man her ofte om den hedningekristne kirke som modsætning til den jødekristne menighed, som det hele begyndte med) og fik hurtigt også sine egne skrifter. Dermed blev fastholdelsen af Det Gamle Testamente ikke længere nogen selvfølge. Omkring 140 optrådte der således i Rom en gnostisk orienteret teolog, Markion, der gjorde sig til talsmand for den opfattelse, at Det Gamle Testamente simpelt hen handlede om en anden gud end Jesu Kristi far, og derfor ingen plads kunne have i en kristen sammenhæng.

Gnosis og gnosticisme

Betegnelsen "gnosticisme" er et moderne kunstord, dannet af grundbegrebet i denne religiøse strømning, det græske ord *gnosis*, der betyder "kundskab". Tidligere antog man, at gnosticismen havde en ikke-kristen oprindelse og på et tidspunkt havde gjort sin indflydelse gældende i dele af antik jødedom og den tidligste kristendom. I dag er det en udbredt antagelse, at den gnosticisme, som optræder i kilder fra 100-tallet e.Kr. og senere, bedst forstås som en særlig udvikling af den nye kristne religion, ikke mindst inspireret af Johannesevangeliet. Skulle der have været tale om en anden religion, ville Paulus nok heller ikke have benyttet glosen *gnosis* så ureflekteret, som han gør, og teologerne i 100-tallet behandler desuden denne retning som et kætteri og ikke som en hedensk religion.

Gnosticismen er mest kendt gennem sine modstandere, altså de "gendrivelser" kirkens teologer skrev. Men enkelte tidlige gnostiske kildeskrifter er bevaret, og i 1945 fandt man i Nag Hammadi i Egypten et mindre kristent-gnostisk bibliotek, som blandt andet indeholdt Thomasevangeliet.

Ikke mindst på grund af dette fund har vi fået ny viden om de religiøse miljøer, hvori gnosticismen virkede, og som et stykke ind i 100-tallet e.Kr. dukker op som en særlig udformning af kristendommen, der adskiller sig afgørende fra det, som findes i de skrifter, der blev til Det Nye Testamente.

I gnostisk antropologi opdelte man mennesker i tre slags. Der var "de åndelige" (pneumatikerne), der blev frelst i kraft af selve deres åndelige natur, der var for det andet "de sjælelige" (psykikerne), som kunne opnå en andenklassens frelse, hvis de ellers kunne holde sig nogenlunde fri af materien, og så var der endelig "de stoflige" (hylikerne), der helt manglede ånd og derfor også muligheden for at kunne blive frelst.

Den forløser, der optræder i gnosticismen, bliver da heller ikke rigtig menneske, men er i sig selv uden legeme. For en tid tager han imidlertid bolig i mennesket Jesus, men forlader ham igen inden korsfæstelsen, noget gnostikere kunne læse ind i korsordet (Matt 27,46; Mark 15,34): "Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?" Undertiden er opfattelsen den, at Simon fra Kyrene, der bærer Jesu kors, bliver korsfæstet i hans sted. En sådan forestilling om Kristus kaldes doketisk, efter det græske verbum *dokeō*; det er kun tilsyneladende, at han er menneske, idet menneskekroppen alene er en forklædning.

Et grundlæggende kendetegn for de gnostiske systemer er, at skaberguden, som her kaldes *demiurgen*, ikke er identisk med den højeste guddom, men befinder sig nede i hierarkiet og er mindre kløgtig og strengt retfærdig, om ikke ligefrem ond. Det er nu denne skabergud, Det Gamle Testamente fortæller om, og derfor vil Markion heller ikke regne denne skriftsamling som Bibel, selv om han ikke frakender den åbenbaringskvalitet; det er blot en anden guddom, den handler om. I Markions udgave var det derfor en helt ny tro, Jesus bragte ind i verden. Denne tros komme kunne altså dateres til kejser Tiberius' 15. regeringsår (jf. Luk 3,1), dvs. år 29 e.Kr. På den måde kom gnostikerne til rette med, at Det Gamle Testaments guds billede for dem at se var uforeneligt med det, som kommer til udtryk i Jesu forkyndelse.

Overhovedet er den gnostiske opfattelse af den skabte, materielle verden den, at den er udtryk for et syndefald inden for den himmelske, rent åndelige verden. Dette udtrykkes i forskellige mytologier, der opererer med et sindrigt system af verdener og udstrømninger af det guddommelige (æoner og emanationer). Frelsen består i kundskaben om den rette sammenhæng og er mulig, fordi der eksisterer gnister af den himmelske oprin-

delse i denne verden, nemlig hos pneumatikerne. Disse lysgnister søger nemlig tilbage til deres himmelske oprindelse. Det jordiske legeme betragtes følgelig som et fængsel, og den skabte verden noget, som man ikke skal gå op i.

Som en følge af sin gnosticiserende udgave af kristendommen skabte Markion som erstatning for Det Gamle Testamente en særlig kristen Bibel. Den bestod af Lukasevangeliet og en samling af Paulus' breve, begge dele rensset for hvad han forstod som jødiske tilføjelser. Forestillingen var den, at Paulus' elev Lukas havde forvansket apostlens evangelium, hvorfor Markion havde måttet "rense" det. At Paulus skulle have forfattet et evangelium, fremgik for Markion af et sted i Paulus' breve, hvor han taler om "sit evangelium" (Romerbrevet 2,16; der er dog dér tale om Paulus' forkyndelse; jf. desuden Galaterbrevet 1,6-12). Derved var Markion måske medvirkende til at fremskynde tilblivelsen af Det Nye Testamente. Hvor jødedommens Bibel blev bibeholdt, blev de kristne skrifter imidlertid nøglen til den rette forståelse af den.

Modsat Markion fastholdt kirkens teologer således, at det er den samme Gud, der i sin tid skabte verden og havde udvalgt Israel og styret den historie, der er fortalt i Det Gamle Testamente, som også i tidens fylde havde sendt sin søn, Jesus Kristus, til verden. Det skete netop for at fuldføre den plan for menneskers frelse, som denne Gud havde haft fra først af. Dermed blev de begivenheder, der er fortalt om i Det Nye Testamente koblet på den frelsens historie, hvis første etaper er skildret i Det Gamle Testamente, og som først vil finde sin endelige afslutning ved Jesu genkomst, når han kommer for at dømme levende og døde og bringer en ny himmel og en ny jord.

Striden om den sande bibeltekst – den hebraiske eller den græske

Havde den kristne kirke således til at begynde med Bibel til fælles med den jødedom, inden for hvis rammer den var opstået, så skiltes vejene i løbet af det 2. årh. e.Kr. Det skete af to grunde. For det første altså ved, at kirkens Bibel efterhånden blev udvidet med de nytestamentlige skrifter. Men for det andet også ved, at den hurtigt overvejende græsktalende kirke betjente sig af den gamle græske oversættelse. Derved kom Septuaginta imidlertid i miskredit i jødedommen. For i kirkens brug blev det tydeligt, at der var uoverensstemmelser i ordlyden, hvad der affødte en heftig strid om hvilken tekst, der var "bibelsk", dvs. guddommelig.

I det 2. og 3. årh. e.Kr. fremkom der ligefrem et par nye jødiske oversættelser til græsk af jødedommens hellige skrifter, der ved at være mere ordrette skulle råde bod på skaden. Således gengav en jødisk proselyt, Aquila, omkring 130 den hebraiske tekst så ordret, at den undertiden var uforståelig. Noget lignende var tilfældet med Theodotion omkring 200, mens endelig Symmakus i begyndelsen af 200-tallet lagde større vægt på godt græsk end på ordret oversættelse. I samme periode fraskrev jødedommen sig dog efterhånden hele den hellenistisk-jødiske litteratur. Man udsondrede simpelt hen både de græske oversættelser af de hellige bøger og hele det bibliotek, der var opstået i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse af bibellignende skrifter, apokryfer og pseudepigrafer, samt Filon af Alexandrias og Josefus' forfatterskaber. Den traditionsstrøm, som løb her, blev altså afbrudt inden for jødedommen, men til gengæld fortsat i kristendommen. For dels overtog man her det meste af den apokryfe og pseudepigrafe litteratur, idet man oversatte den til egne sprog, dels kan man sige, at man fortsatte den i Det Nye Testamente.

Filon fra Alexandria

Filon fra Alexandria var en jødisk teolog og filosof, som levede og virkede i Alexandria i Egypten. Han var af fornem familie, og det anslås, at han er født o. 20 f.Kr., og at han er død o. 50 e.Kr., da det eneste sikre historiske, vi véd om ham, er, at han anførte en jødisk delegation til Rom, da man ville klage over overgreb mod jøderne i Alexandria. Denne delegation rejste i 39/40 og ankom således under kejser Caligula (37-41). Familiens status afspejles også i den omstændighed, at en nevø til Filon, Tiberius Alexander, der øjensynlig helt havde taget afsked med jødedommen, opnåede høje embeder i den romerske forvaltning, også i Palæstina, hvor han i slutningen ad 40'erne var prokurator og desuden senere i sin egenskab af præfekt i Egypten var med til at nedkæmpe det jødiske oprør i 66-70.

Filon skabte et omfattende forfatterskab på græsk, hvoraf omkring 40 titler er bevarede. Langt størsteparten udgøres af bibelfortolkninger, nemlig af Mosebøgerne. Man kan her skelne mellem egentlige allegoriske kommentarer og mere specielle behandlinger af fx personer som Moses. Fire skrifter har filosofisk karakter, og endelig er der fire overvejende apologetiske skrifter, deriblandt en beskrivelse af sendefærden til Gajus (Caligula) og et forsvarskrift *Mod Flaccus*. Der findes i Filons forfatterskab også et par beskrivelser af den jødiske gruppering essæerne.

Filons professionelle håndtering af den såkaldte allegoriske skrifttolkning, dvs. en tolkning, der bygger på antagelsen af en dybereliggende eller åndelig betydning foruden den bogstavelige, kom til at nyde stor popularitet i den kristne kirke. Så når så store dele af Filons forfatterskab overhovedet findes i dag, skyldes det kristne afskrifter.

Josefus

Josefus, også Flavius Josefus, var en jødisk historiker, hvis overleverede værker er en helt uvurderlig kilde til vor viden om den antikke jødedom frem til o. 70 e.Kr. Josefus, der var af fornem præstelig familie, er født i 37 e.Kr. og modtog den bedste uddannelse, blandt andet i Rom. Han satte sig dog også omhyggeligt ind i sin samtids jødedom ved at studere dens forskellige retninger som fx farisæerne og essæerne. Ved udbruddet af det jødiske oprør mod Rom i 66 blev han gjort til militærguvernør over Galilæa. Her overgav han sig dog til romerne, efter at have overlevet et planlagt kollektivt selvmord ved noget, som han selv beskriver som Guds vilje. Han vandt den romerske general (senere kejser) Vespasians gunst, ikke mindst ved at spå ham, at han ville blive kejser. Han kunne derefter følge nedkæmpelsen af oprøret på nærmeste hold, da han i mildt fangenskab forblev i den romerske krigslejr, også under belejringen og senere erobringen af Jerusalem.

Da krigen var slut, blev han taget med til Rom, bosat i flaviernes gamle hus, og han påbegyndte her under kejserlig velvilje sit omfattende historiske forfatterskab. Først skrev han i 70'erne *Den Jødiske Krig (Bellum Judaicum)* i syv bøger. Han tager dog forhistorien med ved at begynde med den såkaldte makkabæeropstand i 160'erne f.Kr. Undervejs får vi blandt andet også Herodes den Stores historie. Værket slutter med nedkæmpelsen af de sidste oprørslokker som fx Masada i 73 e.Kr. Siden, i 80'erne og 90'erne skrev han sit andet hovedværk *Den Jødiske Historie (Antiquitates Judaicae)* i tyve bøger, som omhandler hele historien fra skabelsen og frem til udbruddet af det jødiske oprør. De første elleve bøger er væsentligst en forkortende, redigerende og undertiden supplerende udgave af den historie, som er indeholdt i Det Gamle Testamente. Selv taler Josefus om en oversættelse, men det er det i hvert fald efter vore normer ikke. Siden er der i lange stræk tale om dublering af skildringen i *Den Jødiske Krig*, idet der dog er forskelle, også hvad angår vægtlægningen, fx er skildringen af Herodes den Store her langt udførligere. Igen er der tale om et kildekrift af høj værdi, da vi ofte ikke har andre veje til viden om de ting, Josefus skriver om.

Foruden disse historiske værker er der overleveret en selvbiografi (*Vita*), som væsentligst er et forsvar for Josefus' optræden som leder af oprøret i Galilæa, samt et forsvarsskrift i to bøger mod en Apion (*Contra Apionem*), hvor jødedommens respektindgydende ælde føres i felten mod anti-jødiske beskyldninger i samtiden.

Trods tidspunktet for tilblivelsen af Josefus' forfatterskab kommer det kun sporadisk ind på de kristne. Jesus nævnes i *Den Jødiske Historie*, men der er stor usikkerhed om ægtheden af netop den passage. Ægte synes derimod en kort beskrivelse af mordet på Jesu bror Jakob i 62 e.Kr. Denne tilbageholdenhed kan skyldes et ønske hos Josefus om at lægge luft mellem den jødedom, som han var så ivrig efter at forsvare, og kristendommen, som netop i de årtier var ved at vokse sig stor, men som ikke nød de romerske autoriteters gunst.

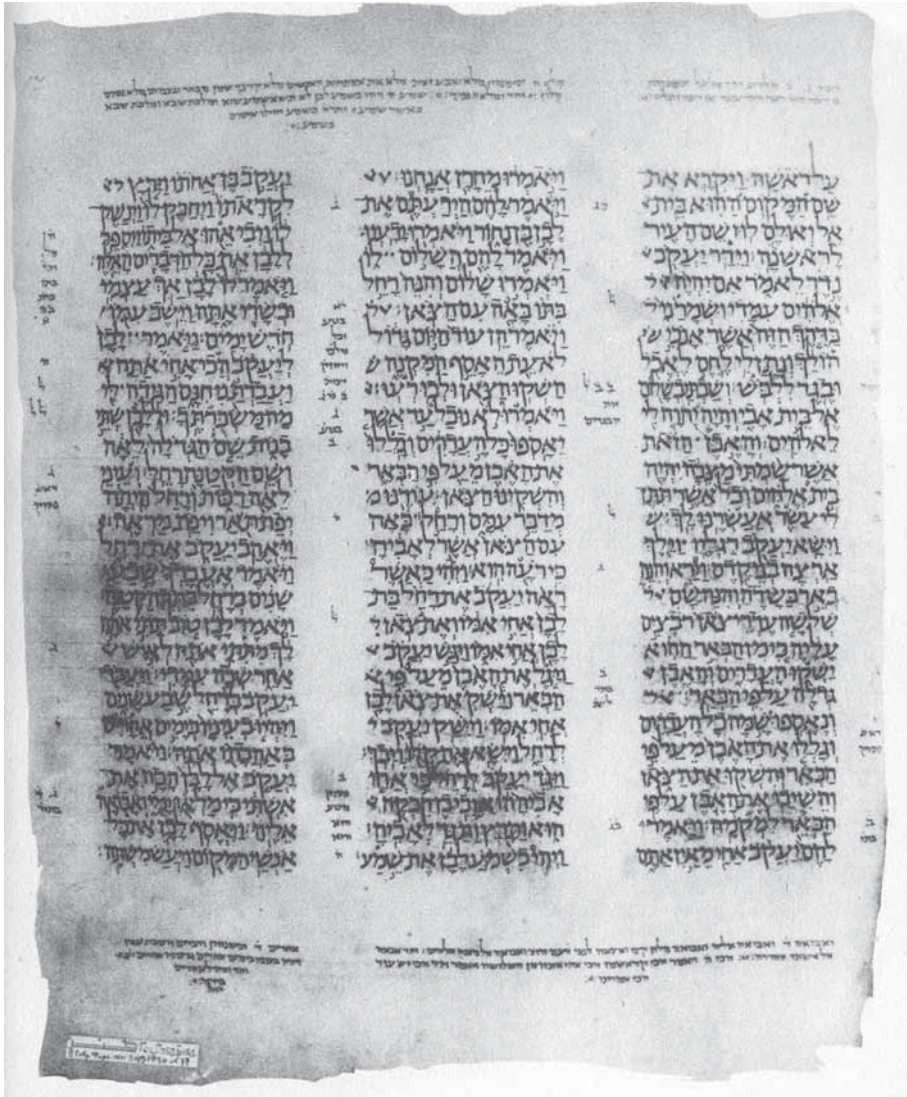
Josefus' forfatterskab er blevet meget forskelligt vurderet gennem tiderne. Fra at have været de bøger, der, næst efter Bibelen, i bogtrykkerkunstens første tid oplevede de største oplag, kom han siden i foragt, fordi man fra jødisk hold anså ham for en forræder og overløber, fra kristent hold for en tvivlsom karakter og upålidelig. I dag er der dog tale om en Josefus-renæssance, og blandt andet har arkæologien kunnet bekræfte adskillige af hans oplysninger.

I stedet samlede man sig i jødedommen om den hebraiske bibeltekst og dens fortolkning samt “den fædrene overlevering”, dvs. de mundtlige traditioner om, hvordan Loven skulle forstås og appliceres, traditioner, der dog for en stor del blev nedfældet skriftligt omkring 200 e.Kr. i *Mishna*, et værk der består af 63 traktater. Inddragelsen af yderligere traditionsstof samt fortsat kommentering blev siden til to udgaver af den såkaldte *Talmud*, en mindre palæstinensisk fra omkring 400 og en større babylonisk, der er ca. 100 år yngre.

Det betød, at kirkens og synagogens veje skiltes også med hensyn til den ellers fælles Bibel. Den hebraiske Bibel kom dog ind i billedet igen i slutningen af 300-tallet, da kirkefaderen Hieronymus (347/348-420) ville skabe en ny latinsk oversættelse på grundlag af netop den hebraiske tekst, da den græske jo “kun” var en oversættelse. Allerede sidst i det 1. århundrede e.Kr. begyndte en standardisering af den hebraiske bibeltekst, hvor forskellige varianter blev rensat ud. Og i løbet af Middelalderen fastlagde jødiske lærde, de såkaldte masoreter (“masora” betyder sandsynligvis “overlevering”), den yderligere ved med et tegnsystem at vokalisere den tekst, der ellers stort set var en konsonanttekst. I dag regner man således den hebraiske Bibel for at være identisk med den tekst, som findes i et stort middelalderhåndskrift, den såkaldte *Codex Leningradensis* fra 1008, og den beslægtede, lidt ældre *Codex Aleppo* fra 930. Med bogtrykkerkunstens opdagelse blev problemet med afskriverfejl inddæmnet.

Den latinske Bibel, Vulgata

Kirkerne i øst bevarede Septuaginta som deres Gamle Testamente dér, hvor der ikke blev skabt oversættelser til de orientalske sprog (fx den syriske *Peshitta*, “den almindelige”, den koptiske (egyptiske) og den etiopiske). Fra anden halvdel af 4. årh. stammer Wulfilas gotiske bibeloversættelse, kendt gennem den berømte “Sølvbibel” (*Codex Argenteus*), som i dag befinder sig i Uppsala. I vesten optrådte det græske Gamle Testamente såvel som nytestamentlige skrifter tidligt i latinsk oversættelse, og disse meget ujævne oversættelser var det, der blev forsøgt uniformeret eller erstattet af nyoversættelser af Hieronymus. Resultatet blev den latinske kirkebibel, der længe efter fik navnet *Vulgata* (“den almindelige”). Denne latinske Vulgata, der med sin opstilling af de gammeltestamentlige skrifter på enkelte punkter adskiller sig fra Septuaginta, blev med den katolske kirkes centralisering snart den herskende bibeltekst og som oftest behandlet som en grundtekst, dvs. uden fornemmelse for, at det “kun” var en oversættelse.

Side fra Codex Leningradensis. 5 Mos 5,31b-6,22a. Dette håndskrift fra 1008 rummer den ældste komplette hebraiske tekst til Det Gamle Testamente, inklusive de såkaldte masoretiske tegn, dvs. angivelsen ved hjælp af prikker og streger af, hvilke vokaler der skal læses. Codex Leningradensis har siden 1863 befundet sig i Sankt Petersborg og fik sit nuværende navn, efter at denne by af kommunisterne blev givet navnet Leningrad. Håndskriftet danner grundlag for de seneste tekstkritiske udgaver af den hebraiske bibel.

Det Gamle Testamente i Vulgata (den latinske kirkebibel)

<i>De historiske bøger</i>	Pentateuken <ol style="list-style-type: none"> 1. Mosebog (Genesis) 2. Mosebog (Exodus) 3. Mosebog (Leviticus) 4. Mosebog (Numeri) 5. Mosebog (Deuteronomium) Josvas Bog Dommerbogen (Judicum) Ruths Bog Samuels Bog (= 1. og 2. Samuelsbog) Kongernes Bog (= 1. og 2. Kongebog) Krønikebogen (Paralipomenon = 1. og 2. Krøn.) Ezras Bog (= Ezras Bog og Nehemias' Bog) Tobits Bog (apokryf) Judits Bog (apokryf) Esters Bog
<i>De poetiske bøger</i>	Jobs Bog Salmernes Bog Salomos Bøger <ul style="list-style-type: none"> Ordsprogenes Bog (Proverbia) Prædikerens Bog (Ecclesiastes) Højsangen (Canticum Cantorum) Visdommens Bog (Sapientia Salomonis; apokryf) Siraks Bog (Ecclesiasticus; apokryf)
<i>De profetiske bøger</i>	Esajas' Bog Jeremias' Bog Klagesangene (Threni) Baruks Bog (apokryf) Ezekiels Bog Daniels Bog Tolvprofetbogen De Tolv Profeter <ul style="list-style-type: none"> Hoseas' Bog Joels Bog Amos' Bog Obadias' Bog Jonas' Bog Mikas Bog Nahums Bog Habakkuks Bog Sefanias' Bog Haggajs Bog Zakarias' Bog

Malakias' Bog
Makkabæerbøgerne
1. Makkabæerbog (apokryf)
2. Makkabæerbog (apokryf)

Som tillæg optræder desuden Manasses Bøn (apokryf), den pseudepigrafe 3. Ezrabog, den ligeledes pseudepigrafe 4. Ezrabog samt den såkaldte Salme 151, der optræder i Septuagintas udgave af Salmernes Bog, samt til Det Nye Testamente et (uægte) brev fra Paulus til menigheden i Laodikea. Det skal bemærkes, at det alene er i protestantisk tradition, at man her taler om apokryfer. I katolsk tradition kaldes de samme skrifter "deuterokanoniske", fordi de i Vulgata trods alt regnes med til den gammeltestamentlige kanon. Til gengæld bruges i katolsk tradition betegnelsen apokryfer om det, der i protestantisk tradition benævnes pseudepigrafer.

Reformationstiden: tilbage til grundsprogene

Dette billede ændrede sig omkring reformationstiden. Reformationen havde blandt andet sine rødder i renæssancen med dens interesse for den klassiske oldtid og en dyrkelse af mennesket som individ. Et af slagordene her lød: "Tilbage til kilderne (ad fontes)!". Man ville fri af traditionens overmaling af det oprindelige. Det betød blandt andet en helt ny interesse for Bibelens to dele på deres original-sprog, både det hebraiske Gamle Testamente og det græske Nye Testamente. Kirken havde ikke selv bevaret håndskrifter med Det Gamle Testamente på hebraisk, men kunne her få hjælp af jødiske lærde. Derimod havde man adgang til græske håndskrifter til Det Nye Testamente. Blandt andet var der kommet meget materiale til Vesteuropa i forbindelse med Det Østromerske Riges fald ved Konstantinopels erobring i 1453.

Af en betydning, der vanskeligt kan overvurderes, blev her bogtrykkerkunsten. Den første bog fra Johann Gutenbergs værksted var – man kan uden videre sige: selvfølgelig – Bibelen i Vulgatas skikkelse. Den udkom i 1456 i Mainz. På dette tidspunkt begynder der imidlertid også at fremkomme oversættelser til folkesprogene. Sammen med det filologiske arbejde på at fremskaffe en hebraisk grundtekst til Det Gamle Testamente og en græsk til Det Nye Testamente kom disse oversættelser til folkesprogene til at betyde, at Bibelens tekst blev fravristet de kirkelige (læs: pavelige) myndigheder. Således blev det, at Martin Luther (1483-1546) oversatte Bibelen til tysk, Det Nye Testamente forelå 1522, Det Gamle Testamente i sin helhed i 1534, et vigtigt led i den reformatoriske bevægelse.

De første trykte bibeludgaver

Med bogtrykkerkunstens opfindelse blev bibelhåndskrifterne snart afløst af trykte udgaver. Det betød en langt større stabilitet i tekstoverleveringen, hvor lærde hurtigt begyndte at sammenligne håndskrifter for at etablere en pålidelig grundtekst, som man kunne bruge som grundlag for studier og oversættelser. Den første fuldstændige udgave af den hebraiske Bibel forelå allerede i 1488 i Soncino. Den blev siden fulgt op af de såkaldte rabbinerbibler, der rummer både den hebraiske tekst og en aramaisk oversættelse, de rabbinske kommentarer og masoretiske noter. Den første af disse er Bomberg-biblen, udgivet i Venezia 1517. Et egentlig tekstkritisk arbejde med den hebraiske bibeltekst blev påbegyndt i 1700-tallet, men først i 1936 forelå der en velfunderet tekst.

For Septuagintas vedkommende fremkom den første fuldstændige udgave i Venedig i 1518 og i Spanien i 1514-1520, den såkaldte *Complutenserpolyglotte* (*Complutum* = byen Alcalá; *polyglotte* = mangesproget). Her er den hebraiske og græske tekst trykt side om side med andre oversættelser.

Hvad angår Det Nye Testamente, indledes rækken med to omtrent samtidige udgaver, nemlig Erasmus af Rotterdams fra Basel i 1516 og Complutenserpolyglottens. Erasmus tiltruede sig selv fra latin at tilbageoversætte de stykker af teksten, som han på det tidspunkt ikke havde noget græsk håndskriftforlæg for. Med de hollandske Elzevier-udgaver (opkaldt efter bogtrykkerhuset af dette navn) i 1624 og den følgende tid, kom det dog til en sammenarbejdning af forskellige udgaver, som blev den "almindeligt anerkendte" tekst (*textus receptus*). Denne tekst brød man først med i slutningen af 1800-tallet, hvor man påbegyndte forsøgene på at rekonstruere en så oprindelig tekst som muligt på grundlag af det samlede kendte håndskriftmateriale. I dag arbejder man således almindeligvis med en såkaldt "blandingstekst", der til stadighed bliver revideret i takt med nye tekstfund og udgivelsesprincipper.

Med bogtrykkerkunsten kom det også snart til den versinddeling, som er slået igennem og har gjort det lettere at henvise til bestemte steder i Bibelen. Oprindeligt var den græske tekst fortløbende, endda uden mellemrum mellem ordene. I Markusevangeliet (12,26) møder vi en henvisning til et bestemt skriftsted i skikkelse af ordene "stedet om tørnebusken", og i Apostlenes Gerninger (ApG 13,33) optræder en henvisning til "den anden salme", dvs. Salme 2 i Salmernes Bog. Det er den mest præcise henvisning i Det Nye Testamente, hvor der ellers almindeligvis blot henvises til hele skrifter ("som der står skrevet hos profeten Esajas" og lignende). Den nuværende kapitelinddeling går tilbage til 1200-tallet, til Stephan Langton, der var ærkebiskop i Canterbury, mens versinddelingen først blev indført af bogtrykkeren Robert Etienne i årene 1551-1553. Den er i dag praktisk taget international.

Oversættelser til folkesprogene

I kølvandet på Reformationen afløste oversættelserne til folkesprogene Vulgata som kirkebibel. I Tyskland fik Lutherbibelen en tilsvarende status, og i Danmark blev denne oversættelse også bestemmende for den første officielle oversættelse til dansk, Christian den Tredjes Bibel fra 1550, der blev Danmarks reformationsbibel. Også dens to forgængere, Christian den Andens oversættelse af Det Nye Testamente fra 1524 og Christian Pedersens oversættelse af Det Nye Testamente fra 1529, havde bygget på Luthers. Først biskop Hans Poulsen Resens fuldstændige bibeloversættelse fra 1605-1607 skete på grundlag af den hebraiske og græske tekst. Den var imidlertid så tekstnær, at den var svært forståelig. Derfor kom den til at kæmpe med revisioner og nyudgaver af reformationsbibelen; det gjaldt Frederik den Andens Bibel fra 1589 og Christian den Fjerdes fra 1633. I 1647 blev Resens oversættelse revideret af svigersønnen biskop Hans Svane, den såkaldte Resen-Svaningske Bibel. Efter flere private oversættelser i 1700-tallet blev efter stiftelsen af Det Danske Bibelselskab i 1814 Den Resen-Svaningske Bibel, som løbende var blevet revideret i løbet af 1700-tallet, på ny revideret og autoriseret, for Det Nye Testaments vedkommende i 1819, for Det Gamle Testaments vedkommende først i 1871. Utilfredsheden med denne udgave af Det Gamle Testamente var så stor, at Bibelselskabet for at afhjælpe problemet selv udsendte en Bibel, bestående af den norske oversættelse af Det Gamle Testamente sammen med den danske af Det Nye Testamente. Også i løbet af 1800-tallet så adskillige private oversættelser af Bibelen eller dele deraf dagens lys. En nyrevideret oversættelse af Det Nye Testamente autoriseredes i 1907, mens en helt ny oversættelse af Det Gamle Testamente blev autoriseret i 1931. Den blev fulgt op af en ligeledes helt ny oversættelse af Det Nye Testamente, der blev autoriseret i 1948. En autoriseret oversættelse af apokryferne, *Det gamle Testaments Apokryfiske Bøger*, fulgte i 1953. Foreløbig sidste skud på stammen af autoriserede bibeloversættelser er *Bibelen. Den Hellige Skrifs Kanoniske Bøger* fra 1992, der var en fornyelse også i den forstand, at der er tale om en samlet oversættelse af begge Bibelens dele. Denne nye Bibel blev endelig kompletteret i 1998 ved tilføjelsen af en autoriseret nyoversættelse af *Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger*. Forud var – traditionen tro – udsendt prøveoversættelser, for Det Gamle Testaments vedkommende begyndende med Salmernes Bog i 1977, for Det Nye Testaments én samlet udgave i 1989, for Apokryferne ligeledes én samlet udgave i 1997.

Som nævnt blev der undervejs udsendt adskillige såkaldte privatoversættelser af Bibelen eller dele deraf. I nyere tid har særlig Anna Sophie og Paul Seidelins *Det*

NYE Testamente fra 1974 haft stor udbredelse på grund af sin sproglige ligefremhed. I skikkelse af et indædt opgør med den nye oversættelse af Det Gamle Testamente fra 1992 på grund af dens karakter af kirkebibel har en gruppe religionshistorikere og semitiske filologer påbegyndt en "videnskabelig" oversættelse af Det Gamle Testamente, dvs. en oversættelse, der vil fri af det præg af kirkebibel, der er ved de autoriserede oversættelser. De første dele udkom i 2001. Faktisk udkom der en sådan religionshistorisk-videnskabelig oversættelse af Det Gamle Testamente allerede i 1910. Den var skabt af et team af gammeltestamentlige forskere under ledelse af professor Frants Buhl og blev i 1920 fulgt op af *Det Gamle Testaments Apokryfer* oversat af F. Buhl alene.

Oversigt over de officielle danske bibeloversættelser

De tre "kongebibler" er væsentligst oversættelser af Luthers oversættelse:

Christian den Tredjes Bibel (København 1550).

Frederik den Andens Bibel (København 1589).

Christian den Fjerdes Bibel (København 1633).

En ny oversættelse fra grundsprøgene er biskop Hans Poulsen

Resens Bibel (København 1607). Den revideres af hans svigersøn Hans Svane og udkommer som

Den Resen-Svaningske Bibel (København 1647).

Denne oversættelse er det, som i revideret skikkelse udgives som

Christian den Sjettes Bibel (København 1716, II. udgave 1740).

Derefter følger en revision af *Det Nye Testamente* i 1819 og af *Det Gamle Testamente* i 1871. En sidste udløber af denne oversættelse er revisionen af *Det Nye Testamente* i 1907.

Derefter følger nyoversættelser af

Det Gamle Testamente (København 1931) og af

Det Nye Testamente (København 1948).

En ny oversættelse er endelig det foreløbig sidste skud på stammen af autoriserede Bibler. Det er *Bibelen. Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøger* (København 1992), udgave med nyoversættelse af *Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger* (København 1998).

De vigtigste "private" danske bibeloversættelser eller oversættelser af enkelte dele af Bibelen

Christian Bastholm: *Det Nye Testamente oversat efter Grundsproget og oplyst med Anmærkninger I-II* (København 1780).

Johann David Michaelis *Oversættelse af det gamle Testament med Anmærkninger*. Oversat af Jens Bech I-III (København 1785-1791).

Johann David Michaelis *Oversættelse af det Nye Testamente med Anmærkninger I-II* (i fire dele). Oversat af Jens Bech (København 1793-1797).

Ove Høegh Guldberg: *Det Nye Testamente oversat med tilføjede Anmærkninger I-II* (København 1794).

Jacob Christian Lindberg: *Biblen eller den christne Kirkes Hellige Skrift oversat af Grundtexten* (København 1854-1856; 2. oplag 1857-1858).

Christian Kalkar (udgivet i forbindelse med Frederik Helweg, Christen Hermansen og Levinsen): *Bibelen eller den hellige Skrift, paany oversat af Grundtexten og ledsaget med Indledninger og oplysende Anmærkninger I-III* (København 1847).

Thomas Skat Rørdam: *Det Ny Testamente oversat med Anmærkninger til Oplysning for Lægfolk I-II* (København 1887-1892, flere senere udgaver).

Det Gamle Testamente. Oversat under Medvirkning af J.C. Jacobsen, Martensen-Larsen, Michelet, og Johannes Pedersen af Fr. Buhl (København og Kristiania 1910).

Det Gamle Testaments Apokryfer. Oversat af Fr. Buhl (Kjøbenhavn og Kristiania 1920).

Peter Schindler: *Det nye Testamente* (København 1953).

Anna Sophie og Paul Seidelin: *Det NYE Testamente* (København 1974).

Bibelen på hverdagsdansk (dansk udgave af den evangelikale Living Bible; København 1992, 3. udgave 2007).

Ole Wierød, *Det Nye Testamente*. *Den hellige Skrifs kanoniske Bøger efter Den nye Pagt oversat med den fulde visheds tro på Skriftens absolutte ufejlbarlighed og med udgangspunkt i den ubetingede tro på Kirkens tradition og overlevering* (Grenaa 1997).

Jens-André Herbener og Philippe Provençal (red.): *Annoteret prøveoversættelse. Da Gud begyndte kap. 1-12, Jeshajahu kap. 1-12* (København 2001).

Den Nye Aftale (København 2007).

Dette er som nævnt kun et udvalg. Det er interessant, at man i Oplysningstiden greb til at oversætte det store tyske værk af Johann David Michaelis (som i parentes bemærket var den, der fik Frederik den Femte til at iværksætte Carsten Niebuhr-ekspeditionen i 1761-1767). Derved fik man formidlet den nyeste tyske kritiske forskning. Den eneste, der ene mand har oversat hele Bibelen, er Grundtvigs våbendrager Christian Jacob Lindberg (1797-1857). Oversættelsen af Det Nye Testamente af Thomas Skat Rørdam fik ved sin tekstnærhed stor udbredelse.

I de andre skandinaviske lande ser bibeloversættelsernes historie tilsvarende ud. Sverige fik i 1541 sin *Gustav Vasa-Bibel*. En samlet bibeloversættelse fra 1917 fik en relativ lang levetid, da den først blev afløst af en ny oversættelse i 2000. Norge havde en tid lang oversættelse til fælles med Danmark. Men efter løsrivelsen fra Danmark kom det allerede i årene efter 1819 til en revision af hele bibeloversættelsen og siden til nyoversættelser af Det Gamle Testamente (1842-1887) og Det Nye Testamente (1870-1904). Desuden blev hele Bibelen oversat til det såkaldte nynorsk i 1921 med en ny udgave i 1938. Den sidste autoriserede norske bibeloversættelse er fra 1978, med en revision af Det Nye Testamente i 2005. Island fik allerede i 1540 en oversættelse af Det Nye Testamente, udarbejdet af Oddur Gottskálksson, men reformationsbiblen blev *Gudbrand Biblen* fra 1584, der har fået sit navn efter biskop Gudbraundur Thorláksson (1571-1627) af Hólar. En revideret udgave fra 1644, udarbejdet af Thorlacr Skulsson, blev grundlag for en række revisioner, hvoraf den seneste er fra 2007.

I England fik især den såkaldte *King James Version* fra 1611 stor betydning. Den er så at sige blevet engelsk litteraturs Bibel (Shakespeare, Blake osv.). En vigtig revision var *English Revised Version* (1881-1885). Den nyeste halvofficielle oversættelse er *The New English Bible*, for Det Nye Testaments vedkommende fra 1961, for Gamle Testaments (inklusive Apokryferne) fra 1970. Fra Amerika kommer den indflydelsesrige *American Standard Edition of Revised Version* (1901), der siden har optrådt først som *Revised Standard Version* (1952) dernæst som *New Revised Standard Version* (1990). Men ved siden heraf eksisterer naturligvis en mængde alternative oversættelser. Dette billede præger også den tysksprogede del af Europa, hvor en efterhånden stærkt revideret Luther-Bibel må konkurrere med adskillige nyoversættelser. I 2000 fandtes hele Bibelen oversat til 383 sprog, Det Nye Testamente til i alt 987 sprog. Det skyldes ikke mindst forskellige bibelselskabers indsats.

Mens bibelselskabernes politik almindeligvis har været oversættelser af Det Gamle Testamente fra den hebraiske grundtekst, kan det nævnes, at også Septuaginta er udkommet i oversættelser til moderne sprog, således til engelsk allerede i 1844 ved Lancelot C.L. Brenton. En ny, filologisk bedre begrundet udkom i 2007 som *A New English Translation of the Septuagint and Other Greek Translations Traditionally Included under That Title*, og i 2009 forelå en tysk i *Septuaginta Deutsch*, udgivet af Det Tyske Bibelselskab blandt andet med henblik på de mange ortodokse i Tyskland.

Bibelen bliver folkelæsning

At Bibelen kom til at foreligge på folkesprogene gjorde den ikke til folkelæsning. Det var allerede prisen en hindring for, men desuden manglende læsefærdighed i størstedelen af befolkningerne. Bibelen var først og fremmest en kirkebibel og dens læsere uden for gudstjenesten især teologer. Dette billede ændrede sig først med Oplysningstiden, hvor en dannet elite begyndte at interessere sig kritisk for Bibelen og dens historie. Forud gik dog den såkaldte pietisme, en vækkelsesbevægelse, der blandt andet lagde vægt på den personlige bibellæsning som en vigtig del af fromhedslivet. Denne holdning blev siden grundlaget for oprettelsen af bibelselskaber, der opfattede det som en missionsopgave at trykke Bibler eller bibeldele til en pris, som almindelige mennesker kunne betale. Målet var, at Bibelen skulle findes i ethvert hjem og formidle det kristne budskab. En blanding af pie-

tisme og oplysningsideologi lagde her op til den enkeltes personlige tilegnelse af Bibelens ord.

Det skabte en ny situation og var da også udslag af ønsket om en myndiggørelse over for den etablerede kirke og dens hidtidige monopol på at formidle Bibelens budskab. Ideologien var således, at den enkelte, uden alt for mange andre forudsætninger end det at kunne læse, kunne hente opbyggelse umiddelbart i sin Bibel, som var Guds direkte tale til enhver til enhver tid og på ethvert sted. På den baggrund kan det ikke overraske, at der blandt kirkens folk kunne være en stor skepsis over for bibelselskabernes virke, og den katolske kirke indledte i 1817 med Pius 7. (1800-1823) ligefrem en kamp mod bibelselskabernes "pest, hvorved selve religionens grundvold rokkedes". Pave Pius 9. (1846-1878) brugte i en officiel skrivelse fra 1848 samme sygdomsbetegnelse, når han fordømte bibelselskaberne sammen med tidens øvrige vildfarelser såsom samvittigheds- og kulturfrihed, pressefrihed, socialisme, kommunisme, hemmelige selskaber osv. som "en pest" og omtaler udbredelsen af bibeloversættelser blandt lægfolk som "kætternes gamle kneb". Pave Leo 13. (1878-1903) satte i 1897 ligefrem bibelselskabernes bibeludgaver på listen over forbudte bøger. Denne holdning undergik dog en radikal forandring i løbet af 1900-tallet.

Det emancipatoriske ved den private bibellæsning gjorde sig altså gældende både i vækkelsesbevægelsernes personliggørelse af fromhedslivet og i en dannet elites ønske om en personlig stillingtagen på et sagligt, historisk-kritisk grundlag. Havde den teologiske læsning overtaget til at begynde med, så vandt en historisk og kritisk forståelse stadig større indpas, også i teologien. Den videnskabelige bibelforskning på universiteterne gjorde sig efter oplysningstiden stadig mere fri af den dogmatiske teologi. Det førte til en skelnen mellem det historiske og det teologiske, således at den historiske kritik i princippet fik frie hænder. Den bibelske tekst blev i den videnskabelige fortolkning ikke længere opfattet som umiddelbar guddommelig tale, men som tidsbestemte udtryk for menneskers gudstro og verdensopfattelse.

Nye oversættelsesidealer

Den stadigt voksende historiske forståelse af bibelteksten fik betydning for oversættelserne. De blev i stadig højere grad "saglige". Det Gamle Testamente blev anerkendt som en i sig selv jødisk skriftsamling, som først blev en kristen bog i kraft af en kristen tolkning. Overskrifter og noter blev i takt hermed mere nøgterne.

Med den nye oversættelse af Det Gamle Testamente i 1931 var den kristne teologiske indfarvning praktisk taget væk, og de sidste rester forsvandt med 1992-oversættelsen. Og dog er det rigtigt at sige, at også denne oversættelse er præget af at være en del af en kirkebibel. Der er adskillige eksempler på harmonisering med Det Nye Testamente og på valg mellem forskellige oversættelsesmuligheder, der er truffet nok så meget i respekt for den kirkelige tradition som for religionshistorien. Interessant nok har man heller ikke overtaget den rækkefølge, hvori skrifterne optræder i Den Hebraiske Bibel. Her har man stort set bibeholdt den opstilling, som findes i Septuaginta.

Derfor er der basis for ved siden af den autoriserede kirkebibel-oversættelse at have en mere religionshistorisk oversættelse til studiebrug. Som vi skal se det, er det imidlertid forbundet med store vanskeligheder at finde frem til en egentlig grundtekst, da den nuværende tekst til Det Gamle Testaments forskellige skrifter er blevet til gennem en kortere eller længere overleveringsproces.

En ny type oversættelse har i de seneste år også set dagens lys i Danmark. En dansk udgave af den evangelikale *Living Bible, Bibelen på hverdagsdansk* fra 1992 (3. udgave 1997) præsenterer således sig selv som en dynamisk oversættelse, hvis mål er at finde balancepunktet mellem tekstens oprindelige sprog og målgruppens. Bibelselskabet fulgte i 2007 trop med *Den Nye Aftale*, en oversættelse af Det Nye Testamente, hvis målgruppe fortrinsvis er kirkeligt forudsætningsløse unge uden særlige læsefærdigheder.

Bibelen bliver således i dag læst og studeret med flere formål. Dels bliver den brugt som meditationstekst, dvs. til opbyggelse eller som udgangspunkt for prædikener og anden forkyndelse. Dels bliver den anvendt som det, den også er, nemlig kilde til antik jødedom, Jesus-bevægelsen og den ældste kristendom, dvs. som et historisk og religionshistorisk dokument. Dels, endelig, bliver den studeret som et stykke af den verdenslitteratur, som den ikke alene er en del af, men i højeste grad også har virket ind på. Faktisk kan man ikke studere store dele af litteraturen uden kendskab til Bibelen og dens fortælleverden. For nu slet ikke at tale om dens indflydelse i billedkunst og musik. Bibelens omfattende virkningshistorie er imidlertid et emne for sig. Den voksende fornemmelse for denne side af sagen gav sig udslag i *Bibelen i kulturhistorisk lys* 1-9, som Politikens Forlag udgav i årene 1968-1971 (indledningerne blev genudgivet som *Bibelens kulturhistorie* 1-3 i 1979-1980).

En Bibel – to dele

Bibelen består altså af to dele, Det Gamle Testamente, som også er jødedommens hellige bøger, og Det Nye Testamente, som er en samling af den tidligste kristne kirkes skrifter. Således er der i virkeligheden tale om biblioteker af i øvrigt højst forskelligartet litteratur. De er ikke samlet, fordi der på nogen måde er tale om en helhed. Men de er samlinger af de litterære nedslag af de traditioner, som henholdsvis den antikke jødedom og den tidligste kirke ønskede skulle være normgivende for tro og gudsdyrkelse. For den kristne Bibels vedkommende er der med tilføjelsen af Det Nye Testamente dog ikke bare tale om en tilføjelse af yderligere en række skrifter, men om noget, der samtidig vil være en nøgle til den sande forståelse af den jødiske Bibel, som den kristne kirke altså fastholdt. Derfor forstås jødedommens Bibel/Det Gamle Testamente også vidt forskelligt i de to religioner. Denne forskel blev i dansk oversættelsestradition tidligere markeret ved selvstændige titelblade og indholdsfortegnelser til henholdsvis Det Gamle og Det Nye Testamente, samt ved at der begyndte en ny sidetælling, når man kom til Det Nye Testamente. Denne tradition er imidlertid forladt med 1992-oversættelsen, der har et fælles titelblad, en samlet indholdsfortegnelse til hele Bibelen og en fortløbende sidetælling.